

A TÖRÖK-MAGYAR KULTÚRA SZOLGÁLATÁBAN

Ibrahim, a kolozsvári diák

A XIX. század második felében fordulat állt be a török-magyar kapcsolatokban. Mondhatni szívélyessé vált a két ország közötti viszony, aminek eredményeként a magyar kutatók bejuthattak a törökországi levéltárakba és könyvtárakba. Egy fiatal tudós, Karácson Imre az isztambuli könyvtárban rábukkant Ibrahim Müteferrika memorandumára, a Riszále-i iszlámije című munkára, amit magyar nyelven is ismertetett.

Tudományos értekezések a XX. század elejétől jelentek meg Müteferrikáról. A Rákóczi-kutatás kapcsán került a figyelem fókuszába Müteferrika, akit a török könyvnyomtatás megteremtőjeként tisztelnek Törökország-szerte.

A sort a századfordulón Thaly Kálmán indította, aki Rákóczi rodostói éveinek dokumentumait kutatta fel és publikálta, közöttük a Fejedelem francia származású udvari nemese, César De Saussure naplóját és levelezését, amit eredetiben a Magyar Tudományos Akadémia kiadójánál jelentetett meg, magyar fordítással ellátva. A Rákóczi-kor kutatói érthető okokból nem Müteferrikára helyezik a hangsúlyt, de kétségtelenül hozzájárulnak ahhoz, hogy e különös ember életműve kirajzolódjék az utókor számára. Bár Rákóczi haláláig Müteferrika 17 művet jelentetett meg, ami a maga korában kimagasló teljesítmény volt, ennek ellenére nem nyomdászként, hanem Rákóczi

tolmácsaként és a Porta összekötőjeként, a magyar ügyek előmozdítójaként emlegetik a források. Okkal. A törökök azonban másként vélekednek róla. A könyvnyomtatással számukra a műveltséget hozta el.

Pontosan nem tudjuk a születésének dátumát. Újabb források 1674-re teszik a születési évét, de mivel a magyar nevet nem jegyezte fel a memoárjában és eddig nem került elő olyan forrás, ami bizonyítaná a kilétét. Ha valami erre vonatkozó támpont lenne, lehetne levéltári kutatást végezni, mert bizonyára megtalálható az anyakönyvi bejegyzés, hiszen 1601-től a Magyar Királyság területén kötelező az anyakönyvezés. Más levéltári forrásnak is kell lennie, mert Ibrahim 18 éves volt, amikor kikerült a Birodalomba, vagy kalandvágyból, vagy elfogták a portyázó török csapatok, addigi életét a felnőttkor küszöbéig szülővárosában élte. Mivel akkoriban az erdélyi unitáriusokat igen

sok atrocitás érte, templomukat 1689-ben bezárták, megfogalmazódott a kérdés: lehet, hogy önként emigrált a Török Birodalomba? A választ aligha tudjuk meg. Minden esetre megtalálta a számítását, mert igen szép politikai karriert futott be, életpályája nagyívú volt. Müteferrika (titkár és a Szultáni tanács dzsemaat tagja) lévén államtitkok tudója volt, komoly megbízatásokat kapott a szultántól 1715-től. Különösen 1736-39-ben játszott komoly diplomáciai szerepet a török háború idején. Dagesztánba és Lengyelországba küldték, de az Ausztriával folytatott tárgyalásokon is szerepet kapott. Mivel a Rodostóban Rákóczi fejedelem mellett egy Musztafa nevű tolmács is volt, valószínű, hogy Ibrahim effendi Isztambulban töltötte idejének nagyobb részét, ott képviselte a fejedelmet.

A családjáról sem tudunk igazán semmit, ami azért nagy veszteség, mert a kutatást megkönnyítené, hiszen az egyházi feljegyzésekben könnyebben nyomára lehetne jutni. Maga, az egyébként kevés önéletrajzi vonatkozást tartalmazó *Riszále-i iszlámija* című memorandumában csupán azt írja: „Én igénytelen, szegény szolga, Magyarországon, Kolozsvár városában születtem.” Az Oszmán Birodalomban a jó eszű fiatalember miután elsajátította a török nyelvet, (források bizonyossága szerint a latint és az arabot is) könnyen boldogulhatott, hiszen a tanult embert tisztelték a Birodalomban, és ha tehetsége volt valakinek egészen magas posztra

III. Ahmet szultán, aki a nyomda alapítását engedélyezte

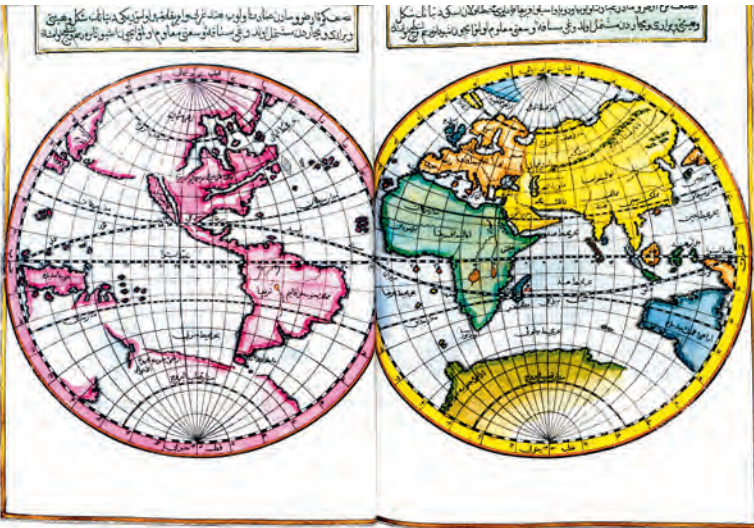
is juthatott. Ilyenformán érthető Ibrahim Müteferrika előmenetelének az útja. A Birodalomban a boldogulás első lépése az iszlám hitre térés volt. Hogy miért az *Ibrahim* nevet kapta? Talán mert Ábrahám volt a keresztneve, vagy mert a keresztény próféták nevét az iszlám vallás is elfogadja és szívesen használja a törökösített változatát, de az is lehet, hogy az egyistenhit megalapítóját, Ábrahámot mind a keresztény, mind az iszlám vallás prófétaként tiszteli, s így adott, hogy a keresztény hitről muszlimmá vált fiatalember az Ibrahim

A Földközi- és a Fekete-tenger térképe, Ibrahim Müteferrika egyik műve

nevet kapja. Ez megint olyan talány Müteferrika élettörténetében, hogy amíg valami hitelesnek mondható forrás nem kerül a kutatók kezébe, nem tudjuk meg az igazságot. Az iszlám hitre térés első lépéseként *nevet* kap az ember. Nem is kell azonnal vallást váltani, a közösség *megnevezi* az illetőt, ezzel jelezvén, hogy befogadta őt. Noha César De Saussure az ismert kútfő jól ismerhette a Rákóczi udvarában élő fiatalembert, nem tartotta fontosnak feljegyezni, hogy mi volt az eredeti neve.

Müteferrika minden politikai érdeme mellett a könyvnyomtatásban elért igencsak figyelemre méltó eredményeit elismerte a világ. A könyvsajtó megjelenése Törökországban különösnek hatott és a vállalkozás nem is volt könnyen induló, hiszen ott, ahol a kalligráfusok sokasága élt abból, hogy kézzel másolják az írást, a könyveket, ahol külön illusztrátorokat, miniatúra-festőket képeztek arra, hogy megörökítsék a kor történéseit, nem aratott egyértelmű sikert egy nyomda. A világ azonban utóbb elismerte a nyomda munkáját. Az 1789-ben olaszul megjelenő török irodalomtörténet

A régi és az új világ térképe

Anatólia térképe

(Litteratura Turchesca, G. Toderini munkája) felsorolja Ibrahim Müteferrika valamennyi nyomtatványát. Kalandos élete a szépírókat is megihlette időnként. Magyarul László-Bencsik Sándor írt róla az ifjúságnak szánt Nagy magyarok idegenben című munkájában. Orlin Sabev 2004-ben bolgáruul kinyomtatott Müteferrika életmű újraértékeléseként, bővített kiadásban Isztambulban is megjelent 2006-ban. *Ibrahim Müteferrika ya da İlk Osmanli Matbaa serüveni* (1726–1746) címmel. Újabb Solmaz Kamuran tíz évi kutatómunka után írta meg szépírói érdemeket megcsilantó művét Müteferrikáról.

A sajtó is időről-időre igyekezett a hírek között szerepeltetni az isztambuli könyvnyomtatás történéseit, különösen a 200. évforduló kapcsán, de ezek a híradások felületeseek, gyakran pontatlanok voltak. A XX. század második felében újra az érdeklődés homlokterébe került a török könyvnyomtatás atyja. Alig van olyan török kultúrával foglalkozó kutató, akit valami módon ne érintene meg a Müteferrika-jelenség. Guttenberg török megfelelőjének tartja a kutatás.

Egy életút dokumentumai

Müteferrika életének fontosabb állomásairól eddig 23 levéltári dokumentum került elő a török archívumokból. Mind az életének egy fontos állomását dokumentálja, szinte nyitott könyvvé teszi a pályaképet.

Sadrazam Nevsehirlí Damad Ibrahim pasa ▶

Az első okmány 1715. szeptember 30. – december 26-ig tartó időszakra vonatkozik, spáhiként (lovas katonaként) a 41. hadtestbe sorolják, zsoldot kapott.

1716. április 18-án (iszlám időszámítás szerint 1128. Rebiüláhir hónap 25. napján) a szultáni udvar a szultáni testőrségébe választja, müteferrikává nevezik ki. A müteferrika igen bizalmi státusz volt, a *dzsemaat* tagjai jelen voltak, amikor a szultán kihirdette a parancsait, vagy diplomáciai esemény történt, a nagyobb ünnepeken pedig a testőrséget adták. A dzsemaat tagjai turbánviseletükben is különböztek más, a birodalom egyéb tiszttségviselőitől. Voltaképpen a viseletük színe és a turbán formája már messziről elárulta a társadalmi státuszukat. Igen nagy tiszteletnek örvendtek. Számos miniatúra megjeleníti ezeket az ünnepeket, ahol jól látni a rangsort és a viseletet is. Hiteles ábrázolások ezek, amik művészi fokra vitték a karakterek megjelenítését is.

1716. november 30-tól 1717. június 30-ig Nándorfehérváron volt, a magyarok mellett teljesítette a szultáni udvartól kapott feladatot. Ez nyilvánvalóan az volt, hogy a Rákóczi-emigráció rodostói útját előkészítse. Itt gyülekeztek a Rákóczi-szabadságharc menekülő csapatai. A porta megbízásából Bécsben is tárgyalt Szavolyai Jenő herceggel. Az a tény, hogy a szultán megbízásából jelentős külpolitikai döntések előkészítésében részt vehetett, részint tolmácsként, részint európai műveltséggel bíró

emberként, igen érdekessé teszi a személyét. A szultáni udvar feltétlen bizalmát kellett élveznie.

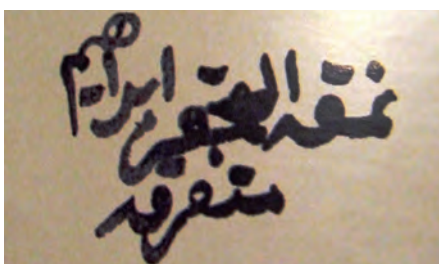
1720. november 2. – 1738. június 18-ig II. Rákóczi Ferenc vezérlofejedelem titkára és tolmácsa volt. Nagy valószínűséggel nem tartózkodott állandóan Rodostóban Rákóczi mellett, Isztambulban lakhatott. A fejedelem igen elégedett volt a szolgálataival, amit a halála előtt Sadrazam Hekimoglu Ali pasához írott levele is tanúsít, abban legmegbízhatóbb tolmácsának említi és a pasa figyelmébe, kegyelmébe ajánlja, mintegy rábízva a továbbiakban.

1724. január 23-án müteferrikaként 50 akcse napidíjat vett fel. Ez tisztességes fizetésnek számított. Nyilván nem havibérük volt, hanem vagy éves jövedelmük, vagy egy-egy feladatra külön fizetést kaptak, mert a következő okmány egy év múlva arról tudósít, 1725. október 7-én, hogy a kiadásainak fedezésére 54 akcséra emelték a napidíját. Részletes kimutatás is előkerült Ibrahim efendi pénzügyi helyzetéről. 1729. május 29-én újabb 100 akcséra emelték a napidíját. Egy 1736-ban írott levél szerint Lengyelországba küldték titkos megbízatással, a török-orosz háborúval kapcsolatban. Hivatali feladatot is kapott. 1737. február 6-án felemelik a müteferrika napidíjat 120 akcséra. 1738. február 2-án az ágyúalpasok írnokának nevezték ki. 1739. januárjában, 1740. decemberében és 1742. december 17-én kelt okmányban megerősítik a kinevezését. 1743-ban felmentik a feladat alól. Ezzel a tüzéreki írnoka újabb megbízatást kap, egy másik levéltári forrás már arról tanúskodik, hogy 1744. augusztus 22-én Yalovába rendelik, egy írnokház építési tervének felügyeletével bízták meg.

Életének legnagyobb állomáshoz 1744. november 14-én érkezett: a *Díváni Hümayün* a szultáni tanács

Ibrahim Müteferrika

Müteferrika aláírása

Müteferrika önéletrajzának egy lapja, a Risále-i Islamiyye

tagja lett. Óriási ívű pálya ez, amit minden bizonnyal hűségének, tudásának és szorgalmának köszönhetett. Szép jövedelmet is tudhat magának, amint azt az 1745. november 25-én kelt forrás igazol.

Gyászjelentés a következő okmány, ami egyértelművé teszi a halála dátumát: 1747. február 6-án kelt, 73 éves korában halt meg Ibrahim Müteferrika. Ez a levéltári forrás azért rendkívül fontos irata a Müteferrika-kutatásnak, mert miként a születési éve, úgy a halála idejében sem voltak egységes állásponton a kutatók. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a sírkövére 1745-ös dátumot róttak. Valószínűleg a régi sírkő elkopott arab betűs írásának rossz olvasatából származik a számok tévesztése. Isztambul Aynalıkavak temetőjébe temették a Kasımpasa Kulaksız Dzsámival szemben. Azonban 1942-ben sírját áthelyezték a Mevlevi Dervisek Kolostorának sírkertjébe. Mellé tették a nyomdaalapítástól vele dolgozó jóbarátját és nyomdászmasterét, Kirimli Abdullah Efendit, aki 1732-ben tért meg teremtőjéhez.

Betiltott könyvnyomtatás

Néhány kutató úgy gondolja, hogy Ibrahim Müteferrika unitárius papnövendék volt, a nyomdatechnikát is ismerhette, hiszen abban az időben Kolozsváron már működött két nyomda is, sőt 1689-ben Kolozsváron a legfontosabb az unitáriusok nyomdája volt. Az ötlet, hogy nyomdát alapítson a birodalomban és ezzel beírja magát a történelembe, valószínűleg a szülőföldről származik. A történelmi körülmények kezére játszottak, hiszen bár jóval korábban már volt könyvnyomtatás a Török Birodalomban, de 1483-ban II. Bajezid szultán megtiltotta, majd ezt a tilalmat 1515-ben I. Szelim megerősítette, s így mintegy két évszázadig könyvnyomtatás nél-

III. Ahmet szultán és három fia a Korán felolvasását hallgatják. A miniatúra Müteferrika korát idézi.

kül volt a Fényesség Porta minden alattvalója. Ez nem azt jelentette, hogy nem voltak könyvek. Voltak. A másolóműhelyekben kézzel írott, a kalligráfiát művészi fokra emelő írnokok keze közül csodálatos vallási, vagy bölcséleti témájú könyvek születtek. No, és Koránok minden méretben és az írás művészetének minden lehetséges megjelenési formájában. Azonban a XVIII. századi Török Birodalom sem kerülhette el a reformokat, amiket egyébként az európai kapcsolatok révén maguk a szultáni udvar tanácsadói is szorgalmazták. Az egyébként a műveltségéről és a reformjairól híres szultán III. Ahmet, a *tulipán*korszaknak nevezett időszakban maga is mellé állt a nyomda alapításának, az erről szóló engedélyt 1727-ben adták ki. A nyomda ügyének két magas rangú tisztségviselőt is megnyert, Sadrazam Nevsehirlí Ibrahim pasát és Seyhülislam Kirimli Abdullah efendit. Mindez azt bizonyította, a porta számára is fontos volt a nyomda alapítása, mintegy a műveltség jelképének, a birodalom világiásodásának jeleként tekintették. Szükség is volt a magas pártfogókra, mert a modernizálásnak nem volt

feltétlen híve minden alattvaló, főként a kalligráfus műhelyekben dolgozó írnokok féltették a kenyérüket, s valljuk be, okkal, hiszen igen szép megélhetést jelentett ez a munka az írástudók rétegének. De a haladás elkerülhetetlen volt. A nyomda 1727-32, majd 1740-42 között működött, viszonylag rövid idő alatt, hét év alatt szép munkákat adott ki, összesen 17 féle művet nyomtatott ki, amiből 13 könyv 1727-32 között, 4 pedig 1740-42 között készült. Voltak közöttük bölcséleti művek, nyelvészeti témájú, és történeti munkák. Történeti munkái közül a leghíresebb a Muhtar as-Sahah – két kötetes arab-török szótár, amit Vankuli szótárnak is neveznek. Ennek egy szép példánya, amit a szultán számára készített, aranyozott díszítéssel (és egy másik, köznépi használatra szánt) megtalálható egy antikváriumban Isztambul Galataszeráj városrészében. A teljes Müteferrika életmű pedig a Nemzeti Könyvtárban sorakozik. Az első könyvek 1000-1200 példányban jelentek meg. Különösen nagy érdeklődésre tarthatott számot a legelső könyve, a *Risâle-i Islâmiyye*, amit 1710-ben nyomtatott, s amelyben az a kevés személyes adat, amit tudhatunk róla, megtalálható. Az iszlám felvételét és a valláshoz való viszonyát írja le.

Kátib Celebi-nek a tengeri háborúról írott műve, amely 5 gyönyörű rézmetszetes térképet is hoz. 1730-ban orientalisztikai témájú könyveket is nyomtatott, a *Tercumen tarihi seyyah*, az 1720-as afgán, perzsa háborúról szóló könyvet. A történeti munkákban, különösen érdekesek a haditechnikáról szóló illusztrációk, városok, védművek támadási tervének rajzai, ami a kor haditechnikáját kutatók számára még ma is tartogat meglepetéseket. A hadművészetről szóló munka a nyomda kilencedik kiadványa volt 1732-ben, I. Mahmut szultánnak ajánlotta. Nyugat-India története (*Tarihi Hindi Garbí*) különlegessége az, hogy egy Ptolemaiosz Klaudiosz utáni csillagászati térképet is közöl. A csillagászat az Oszmán Birodalmon belül igen fejlett volt, mondhatni a mindennapok részévé vált, hiszen a Ramadán idején fontos volt a Nap lementének pontos meghatározása, a böjtöt akkor törhették meg, amikor a Nap lebu-kott a horizonton, egy perccel sem előtte, s ennek kiszámításához pontos csillagászati és matematikai ismeretekre volt szükség. Különböző városokban és a Birodalom különféle részein ez természetesen más-más időpontban következett be. A hajózás, nemcsak a haditengerészet

A Tárihi Rásid második kötetének első oldala

Ibrahim Mütefferika sírja, Isztambul, 2011

miatt, hanem a fejlett és igen kiterjedt kereskedelmi hajózás miatt is a jó csillagászati térkép minden kincs-nél többet ért, hiszen a tájékozódás szintén a csillagok állása alapján történt. Történeti nyomtatványai között kiemelkedően fontos a közép-ázsiai bálvány és hódító, Timur Lenk története, ami *Tárihi Timur gürgân* címen jelent meg. A *Tárihi Misrilcedid* az ó és új Egyiptom történetét mutatja be. Ugyanebbe a vonulatba sorolandó a *Kalifák rózsakertje* című munkája, ami Bagdad történetét írja le.

A világ földrajza

A történeti munkákon kívül nyelvészeti könyvek, szótárak is kikerültek a nyomdából. A franciák különösen pártfogolták és nyilván anyagiakkal is segítették a nyomda működését. Nekik szánta a *Grammaire turque* című török nyelvkönyvet, korabeli politikai segédletnek számíthatott az *Usulülhikem finizamilümen* című könyve, ami a népek kormányzásához való alapvető ismereteket közli. Latin forrásokat is szívesen használt munkáihoz, a *Füyüzi miknatisiyye* a mágneses kisu-gárzáról szóló, 23 levélből álló tudományos ismeretterjesztő munka.

A leghíresebb és mondhatjuk legnépszerűbb könyve a *Cihanüma*, amely a világ földrajzában igazítja el az olvasót. Arab, perzsa és latin műveket használt forrásként a mű megírásához.

Ibrahim Mütefferika munkásságának második szakaszában egy történeti sorozatot indított, aminek első kötete a *Tarihî Rasît*. Szerzője Mehmet Rasit efendi, birodalmi történetíró volt. Voltaképpen a kortársak

számára foglalta össze az Oszmán Birodalom történetét. A sorozat befejező kötete a *Tarih i Celebizâde* 1721–1741 között született Seyh Asim Efendi tollából. Az *Ahvali gavazat der diyari Bosna* című történeti könyv szerzője Omer Efendi, az 1736-39-es boszniai háborúról ad leírást. Az utolsó ismert nyomtatványa egy két kötetes perzsa nyelvkönyv, melynek szerzője Suuri Hasan efendi, címe: *Kitabi lisanül Acem*.

Amilyen nagyívű volt Ibrahim Mütefferika politikai pályája, olyan a művelődéstörténet terén elért sikere is. A könyvkiadó és nyomdász egyben, akkoriban nyilván nem vált el ez a két terület egymástól. Olykor szerzőként is beírta magát a könyvészet történetébe. Hálás neki az utókor. Egy tartalmas, különleges kalandokkal teli pálya ért véget 1747. február 6-án. A törökök csodálatos módon adóznak emlékének. Isztambulban két szobra áll, egyik a Könyvbazár által ölelt téren (Sahaflar Çarsısı), a másik az Aranyszarv öböl mellett a Bindirdirek téren. Rodostó emlékparkot nevezett el róla, amelyben a székelyek szép ajándékként fából készült egészalakos szobor emlékeztet az egykor élt törökre lett kiváló magyar emberre, aki a könyvnyomtatás révén műveltséget vitt a török földre. Yalovában, ahol egykor az írnokház építésének felügyeletét bízták rá, ma Ibrahim Mütefferika Múzeum várja a török könyvnyomtatás iránt érdeklődő látogatókat.

BARTHA JÚLIA

Nyitóképünk: Mütefferika önéletrajzából való miniatúra. A szultántól balra álló alak maga Ibrahim Mütefferika.

IRODALOM

- Berkes, Niyazi: 1968 *Ilk Türk matbaasi kurucusunun dini ve fikri kimligi Belleten*, c. 26. 715-737.
- Clauser Mihály: Az első török nyomda magyar vonatkozása. In.: *Könyvtári Szemle*. 12. sz. 1935. 94.
- Fikret Saricaoglu-Coskun Yilmaz: Mütefferika. *Basmaci Ibrahim Efendi ve Mütefferika matbaasi*. Istanbul, 2009.
- Hopp Lajos: Ibrahim Mütefferika. In.: *Magyar Könyvszemle*, (1974. 1-2. sz.) 126-131.
- Horváth J. József: Ibrahim Mütefferika Magyarországon. In.: *Török Füzetek*. 2003/1, 11-12.
- Kâmuran, Solmaz: *Macar Tefrika-i Mütefferika Istanbul*, 2010.
- Karácson Imre: A sztambuli mecset magyar vonatkozású kéziratai. In: *Századok* 3. sz. 1911. 196-199.
- László-Bencsik Sándor: 1971 *Nagy magyarok idegenben*. Budapest. 1971. 16-23.
- Szabó-Pap László: 1973 *Ibrahim Mütefferika*. In.: *Élet és Tudomány* 3. sz. 129-132.
- Tóth Ferenc: Ibrahim Mütefferika, egy oszmán diplomata a magyar függetlenség szolgálatában az 1730-as évek végén. In: *Magyar Tudomány* 2011. 01. 05. www.matud.iifhu/2011/01/05 — (2013. 08. 17)